

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ДИТЯЧОЇ ОБДАРОВАНОСТІ

У статті розглядаються психолого-педагогічні аспекти дитячої обдарованості. З'ясовується сутність понять обдарованість, талант, геніальність як рівень розвитку здібностей дитини. Звертається увага на творчу обдарованість. Проаналізовано основні сучасні підходи до визначення понять "обдарованість", "обдаровані діти", представлено міркування стосовно утруднень або проблем, які пов'язані з діагностикою та розвитком обдарованості. Встановлено, що складність, багатогранність феномена дитячої обдарованості роблять результати діагностики обдарованості конкретної дитини дуже умовними, що необхідно враховувати у практичній роботі. Підкреслюється важливість мікросоціального оточення дитини для розвитку її потенційних можливостей, а також виявляються певні умови її творчого становлення як особистості, яка здатна змінювати на краще своє життя та життя своєї країни. Акцентовано увагу на необхідності вияву і розвитку обдарованості дитини ще в сім'ї, на ролі вчителя для формування особистості обдарованої дитини. Виділено риси талановитого вчителя, котрий зможе плекати обдарованого учня. Наводяться результати дослідження рівня розвитку оригінальності мислення, як одного з параметрів креативності.

Ключові слова: обдарованість, талант, геніальність, конвергентне мислення, дивергентне мислення, творчість, обдаровані діти.

Проблема обдарованості стає нині актуальною. Це пов'язано насамперед із потребою суспільства в неординарних творчих особистостях. Раннє виявлення, навчання і виховання обдарованих і талановитих дітей є одним із головних завдань удосконалення системи освіти. Творчість – це завжди створення нового, оригінального, соціально значущого продукту. Творча людина здатна до ефективнішої соціалізації і адаптації до подій зовнішнього світу: до перетворення або зміни себе, своєї поведінки під об'єктивні умови світу, зміни свого ставлення до нього.

Сьогодні дитині потрібні не тільки знання, але й достатній рівень життєвої компетентності, сформованість таких особистісних якостей, які допоможуть знайти своє місце у житті, визначитися з колом своїх інтересів та уподобань, стати активним членом суспільства й щасливою, упевненою у власних силах, людиною. Таким чином, зміни в суспільному житті і свідомості вимагають від нас визначення нової мети навчання та виховання – розвиток інноваційної особистості, здатної до життєтворчості та самореалізації у нових соціальних умовах незалежної України.

Актуальність дослідження. Обдарована особистість є великою цінністю суспільства. Відтак, освіта обдарованих виступає об'єктивним гарантом його подальшого соціально-економічного й культурно-політичного розвитку. Відповідно актуалізується гуманітарна корекція сфери освіти, переглядаються її концептуальні та методологічні засади, уможливується її реформування і дотичні до нього зміни у вихованні особистості в напрямі орієнтування на її різносторонній потенціал, розвиток обдарованості й таланту.

Глобальні соціально-економічні перетворення у нашому суспільстві виявили потребу в людях творчих, активних, неординарно мислячих, які здатні нестандартно вирішувати поставлені завдання та на основі критичного аналізу ситуації формулювати нові перспективні задачі. Основні теоретичні питання, пов'язані з проблемою виявлення і розвитку обдарованих школярів, висвітлено в науковій літературі багатьма вченими: С. Рубінштейн, Дж. Фріман, А. Савенкова, В. Чудновський, та ін., де відзначається, що обдарованість – це швидше приховані потенційні можливості особистості, цілісний вияв яких можливий завдяки наявності в педагога великого досвіду та спеціальних знань з цього питання.

Об'єкт дослідження – процес розвитку обдарованої особистості.

Предмет дослідження – психологічні особливості розвитку обдарованості дитини.

Мета дослідження – на основі вивченої психолого-педагогічної літератури визначити психологічні особливості розвитку обдарованості дитини, виявити чинники, які сприяють розвитку обдарованості, а також подати шляхи і методи допомоги обдарованим учням.

Проблема обдарованості знаходиться у центрі уваги психологів та педагогів вже достатньо тривалий час. Перші кроки у розв'язанні даного питання було зроблено ще у другій половині XIX століття, коли побачила світ книга Ф. Гальтона "Спадковість таланту. Її закони і наслідки" (1869). Сьогодні ж проблема виховання обдарованої особистості стала невід'ємною частиною нашого життя, нагальною потребою сучасного етапу розвитку людства, від вирішення якої певною мірою залежить і

подальший розвиток нашої цивілізації. Саме тому розвиток творчих здібностей людини набуває особливої актуальності, потребує якісно нового підходу до освіти на основі інтеграції зусиль учених, педагогів, громадськості всіх країн. Для України, яка прагне до статусу розвиненої, правової і демократичної держави, створення системи розвитку обдарованої особистості є необхідною умовою досягнення успіху на цьому шляху. Нині і сама доля України залежить від того, наскільки ефективно будуть реалізовані інтелектуальні, творчі можливості її народу, кожного громадянина в цілому. Ось чому великого значення набуває науково-педагогічне вирішення цієї проблеми, зокрема вияв і розвиток здібностей і таланту кожної дитини, дослідження теоретичних основ ефективної державної системи підтримки талановитої молоді, а також вдосконалення процесу підготовки вчителя до реалізації поставлених завдань.

Талановиті діти – це величезне загальнолюдське багатство, неоціненний національний статок. Сам факт їх існування є потенціалом будь якої нації. Кожна дитина обдарована по-своєму. Для того щоб зберегти національне багатство, примножити його і використовувати з максимально можливою користю, необхідно навчитися допомагати особистості віднайти себе і правильно оцінити, обережно підтримувати її розвиток. Здібні учні можуть без спеціальних вправ і вказівок учителя самостійно здійснювати узагальнення матеріалу. У таких дітей проявляється гнучкість мислення під час розв'язування задач. Вони вміють побачити у буденному незвичне, в очевидному – неймовірне, їх називають "чомусиками". Це учні, в яких добре розвинена пам'ять. Вони запам'ятовують великий об'єм матеріалу і надовго його зберігають. Недаремно Т.Едісон говорив: "Творчість – це десять відсотків натхнення і дев'яносто відсотків важкої праці" [14, 13]. Отже, кожна людина від природи наділена здатністю до творчості, творчим потенціалом, тому що творчість лежить в основі як загального розвитку природи, еволюції, так і в розвитку кожної окремої особистості, в її самоздійсненні. Мають бути задіяні і потреби, до того ж – повною мірою. Щоб відчувати себе здоровою в психологічному сенсі людиною, треба задіяти свої, вроджені здібності. Але кожна людина наділена не лише задатками до певних видів діяльності, а загальними здібностями до всіх видів людської діяльності, творчої зокрема. Природні можливості людини можна порівняти з глибокою криницею, в якій на різній глибині лежать різні здібності: одні – вище, ближче до поверхні, вони виявляються легше, інші – глибше або зовсім глибоко. Щоб їх виявити, необхідні як зовнішні сприятливі умови, так і чималі зусилля самої людини. Ніякі здібності не можна розвинути без відповідних знань, умінь, без уважності, наполегливості, працьовитості, почуття відповідальності за доручену справу і прагнення доводити її до кінця. Талант – це передусім копітка і цілеспрямована справа.

Поняття обдарованості не дістало загально визнаного визначення. Найпоширенішим є визначення німецького психолога В. Штерна. Він формує його так: "**Обдарованість** – це загальна здатність індивіда свідомо орієнтувати своє мислення на нові вимоги; це загальна здатність психіки пристосовуватися до нових завдань і умов життя" [11, 370]. Обдарованість – це ніби природний дар, який людина одержує, як щось спадково зумовлене. Вона нерозривно пов'язана з усім життям особистості й тому виявляється на різних етапах її розвитку. На думку Т. Цигена, під поняттям обдарованість слід розуміти певні інтелектуальні задатки, а також пам'ять з її підвидами. На сьогодні існує більше ста означень креативності. Згідно з концепціями креативності Дж. Гілфорда (1969), Е. Торренса (1962), Д. Богоявленської (1983), креативність є загальною характеристикою особистості і впливає на творчу продуктивність незалежно від сфери прояву особистісної активності [10, 12].

Зокрема Дж. Гілфорд виділяє 2 види мислення: **конвергентне** (послідовне, логічне, односпрямоване), **дивергентне** (альтернативне, таке, що суперечить логіці). Однак він включав до структури креативності не тільки дивергентне мислення, але й здатність до перетворень, точність розв'язку та інші інтелектуальні параметри. Цим визначався позитивний зв'язок між інтелектом і креативністю. У своїх працях Дж. Гілфорд виділяє шість параметрів креативності: здатність до знаходження і постановки проблеми; здатність до генерування великої кількості ідей; гнучкість – здатність до продукування різноманітних ідей; оригінальність – здатність відповідати на стимули нестандартно; здатність удосконалювати об'єкт, додаючи деталі; здатність розв'язувати проблеми, тобто здатність до аналізу та синтезу. У дослідженнях Е. Торренса й Дж. Гілфорда можна простежити опис залежності між рівнем інтелекту й креативності. Що вищий інтелект, то більша ймовірність того, що в особистості будуть високі показники креативності. Незважаючи на високий інтелект, у людини можуть бути низькі показники творчих можливостей, проте за низького IQ ніколи не простежували високої дивергентної продуктивності (теорія інтелектуального порогу Е. Торренса). Досліджуючи один із виділених Дж. Гілфордом параметрів креативності – оригінальність, як здатність продукувати незвичайні відповіді, за "Тестом творчого мислення П. Торренса (фігура форма)" слід відмітити наступне: високий рівень оригінальності та гнучкості мислення мають 48% учнів, середній – 36% учнів, а низький – лише 16% учнів. На підставі отриманих результатів можна говорити про те, що необхідно плекати в учнів творчість, тим паче, що потенціал для цього є. Відповідно до цих даних, показник оригінальності мислення може досить надійно диференціювати учнів за творчою обдарованістю. Зроблено висновок, що "Короткий тест творчого мислення П. Торренса" можна застосовувати в діагностиці обдарованих учнів.

Природною основою індивідуально – психічних відмінностей і особливостей є тип нервової системи та спеціальні типи вищої нервової діяльності людини. Обдарованість і здібності людей відрізняються не в кількісному, а в якісному відношенні. Якісні відмінності обдарованості виражаються не тільки в тому, що людина обдарована в одній сфері, інша – в другій, а й у рівні сформованості особистості.

Талант – вищий рівень здібностей людини до певної діяльності, показник обдарованості. Вже в дитячому віці можуть виявитися перші ознаки таланту в галузях музики, математики, техніки... Для розвитку таланту велике значення мають працьовитість і наполегливість. Про наявність таланту слід робити висновок за результатами діяльності людини, які вирізняються новизною, оригінальністю підходу. Талант людини спрямований потребою у творчості.

Геніальність – найвищий рівень творчих проявів особистості, втілюється у творчості. Геній, образно кажучи, створює нову епоху у царині знань. Для генія характерні творча продуктивність, оволодіння культурною спадщиною минулого і водночас рішуче подолання старих норм і традицій. Геніальна особистість своєю творчою діяльністю сприяє прогресивному розвитку особистості.

Стосовно феномену **обдарованості дитини** існує дві протилежні точки зору. За соціальною концепцією визнається, що більшість дітей від народження однаково наділені розумом і різниця у рівні розвитку їх здібностей зумовлена різницею життєвих умов (Дж. Локк, К.А. Гельвецій, В.П. Єфрїмсон). Друга – теорія генетичної спадковості, за якою обдарованість є вродженим, досить рідкісним явищем, що успадковується від батьків і навіть через покоління (Ф. Гальтон, Р. Стернберг).

Суперечність цих поглядів зникає, якщо вважати, що потенційна **обдарованість дитини** по відношенню до різних видів діяльності притаманна багатьом дітям. Будь-яка дитина може досягати особливих успіхів у широкому спектрі діяльності, оскільки її психічні можливості надзвичайно пластичні на різних етапах вікового розвитку. Таким чином, обдарованість у певній діяльності може виникати стихійно й далі розвиватись за сприятливих умов або затухати за несприятливих. Б. Теплов стверджує, що обдарованість – це якісно своєрідне поєднання здібностей, від якого залежить імовірність більшого чи меншого успіху у виконанні тієї чи іншої діяльності, що підкреслює проєкцію ознак обдарованості у практичну сферу діяльності. О. Кульчицька констатує, що обдарованість складається з високого рівня інтелекту (а саме з дивергентного мислення), творчих здібностей і мотиваційного компонента.

Обдаровану дитину інколи порівнюють із губкою, що поглинає найрізноманітнішу інформацію та відчуття. Усе сприймаючи й на все реагуючи, така дитина проявляє надмірне захоплення в усьому – в емоційних реакціях, інтелектуальних заняттях, суперництві з братами й сестрами, протистоянні дорослим. Вона надмірно рухлива, невгамовна, особливо чутлива до всього – до емоцій і почуттів, звуків, дотиків, запахів тощо. Прагнення обдарованих зрозуміти, дослідити, знайти логіку – така сама важлива риса, як і здатність бачити можливості та альтернативні рішення. У неї формуються уявлення, що саме завдяки успіху можна отримати максимальну увагу та безумовну любов батьків, повагу навколишніх. На цій основі згодом і виникає життєва формула дорослого: головне в житті – успіх. Якщо дитина не дотягує до завищених стандартів, які пропагує сім'я, у неї з'являється почуття провини, що теж породжує внутрішні проблеми. Тому необхідно допомогти особистості виявити й реалізувати дані природою здібності зі значною користю для себе та навколишнього світу – першочергове завдання всіх. В.О. Сухомлинський писав, що "немає абстрактного учня, потрібно розкривати сили й можливості кожної дитини, дати їй радість успіху в розумовій праці" [8, 4]. Адже кожна дитина – це унікал у своєму роді, неповторна індивідуальність, яка потребує особливого підходу. Це діамант, який потрібно відшліфувати, щоб у його гранях заграли веселкові барви.

Роль учителя є суттєвою в процесі розвитку дитини. Нелегко знайти правильний індивідуальний підхід до учнів, у яких сильніше і яскравіше, ніж в інших, виявляються ознаки розумової обдарованості. Під час роботи з такими учнями важливо уникати крайнощів, необхідно знайти "золоту" середину. Не можна не лише надмірно втручатися в становлення розумових здібностей, але й вважати, що розвиток дитини не потребує особливої уваги і підтримки, вважати, що талант проб'ється сам. Завдання вчителя – пробуджувати і виховувати власну активність молодого людини, її пізнавальні і творчі потреби, створення атмосфери здорової конкуренції, яка буде сприяти зростанню інтересу до предмета і бажання оволодіти знаннями, розширенню знань з даної теми. Учитель виконує щодо учнів певні визначені функції, і, за "законами жанру", основна функція талановитого вчителя має бути триєдиною: навчати, виховувати, розвивати.

Тому талановитий вчитель має наступні риси:

- фундаментальне знання предметного матеріалу;
- знання методології;
- моральність;
- знання психології;
- загальна ерудиція;
- креативність, індивідуальність, що формує творчу особистість.

Виходячи із цих рис, талановитий вчитель не просто виховуватиме, а насамперед формуватиме моральну, вільну, самостійну особистість. Треба не просто учити, а давати фундаментальні системні дієві

знання, які згодом дитина зможе застосувати не тільки в навчанні, але й у житті. Не просто розвивати, а плекати особистість із творчим гнучким мисленням – творчу особистість, і самому бути таким. Відображення творчості вчителя – це рівень творчого розвитку його вихованців. Тому вчителі, дбаючи про свій творчий потенціал, не повинні забувати про творчий потенціал своїх учнів. Дбаючи про творчий розвиток учнів, маємо вчити їх не тільки того, як розв'язувати проблеми, а й де можна знайти відповідь не лише на поставлені проблеми, а й вміти їх розв'язувати. К. Роджерс вважає, що в дітей потрібно підтримувати природну допитливість і жагу набуття знань, давати їм вільний вибір напрямку навчання, що обумовлюється їхніми власними інтересами, давати "інформаційну поживу" для задоволення їхньої цікавості, стимулювати дух відчуттів. Важливе місце в системі розвитку здібностей займає експеримент. К. А. Тимірязев писав: "Люди, які навчилися спостерігати і досліджувати, набувають здатності самим ставити запитання і отримувати на них фактичні відповіді, опиняючись на вищому розумовому й моральному рівні в порівнянні з тими, хто такої школи не отримав". Слушно писав з цього приводу В. О. Сухомлинський, наголошуючи, що учень повинен не просто слухати і думати, але щось робити. Мислення має відображуватись в діяльності, лише тоді на уроці будуть думати всі, не буде неухажних.

Не можна оминати увагою вплив сім'ї на розвиток обдарованості дитини. Адже сім'я – це первинне природне середовище, джерело духовної та матеріальної підтримки для дитини. Саме батьки зобов'язані дбати про своїх дітей, створювати належні умови для розвитку їхніх природних нахилів, для зміцнення фізичного здоров'я, здобуття освіти. Нині однією з найголовніших соціально – психологічних проблем обдарованих дітей є те, що їх вважають лінивими, упертими, інколи "аномальними". Обдарована дитина має розраховувати на те, що її здібності знайдуть розуміння і підтримку батьків. Стосунки між дитиною і батьками – це найважливіше у вихованні добрих почуттів і до неї самої, і до всього світу. Батькам потрібно сприймати обдаровану дитину перш за все як дитину, а потім – уже її талант. Необхідно бути чесним із нею, бо діти дуже чутливі до неправди, а надто – діти обдаровані. Зараз батьки змушені брати на себе значну частину відповідальності за створення необхідних умов для розумового і соціального розвитку своєї обдарованої дитини. Ніхто не знає дитини краще, ніж члени її сім'ї. Тому батьки мають постійно спонукати дитину займатись якоюсь цікавою для неї справою, бути в курсі її знань, успіхів і труднощів при реалізації мети. Вони повинні потурбуватися про те, щоб розум обдарованої дитини мав достатньо різноманітного матеріалу для своєї роботи. Головний принцип, яким слід керуватися в розумовому вихованні, – це необтяжливе задоволення запитів дитини. Варто намагатися відповідати на всі її запитання, вислуховувати всі її розповіді, виявляти інтерес до продуктів її діяльності й уважно їх оцінювати, виражати своє захоплення.

Отже, як ми бачимо, на особистість дитини справляють великий вплив батьки і сім'я взагалі, оскільки здібності розвиваються у процесі певної діяльності, їхнє формування більшою мірою залежить від них самих, розуміння ними суті відповідних здібностей, бажання побачити їхні прояви і надати необхідну допомогу своїй дитині. Головний напрямок впливу – сприяння навчальної активізації дитини, підтримання інтересу, заохочення досягнень, підтримання впевненості у своїх силах.

Підсумовуючи все вище сказане, можна зробити висновок про те, що обдаровані діти – це унікальні діти, їм нелегко в цьому неспокійному світі. Вони надзвичайно вразливі, тому потребують особливої уваги. Суспільство, держава не має права втрачати жодного з них, адже, втрачаючи талант, обдаровання чи просто здібність, ми втрачаємо і все інше.

Використані джерела

1. Барко В.І. Як визначити творчі здібності дитини? [Текст]: науково-популярна література / В.І. Барко, А.М. Тютюнников. – К. : Україна, 1991. – 192 с.
2. Гильфорд Дж. Три сторони інтелекта // Психологія мислення. – М. Прогрес, 1969. - С. 433-456.
3. Володарська Ж. Робота з обдарованими дітьми / Ж. Володарська, Т. Докійчук // Психолог. – 2011. – №22-23. – С.15-30.
4. Івануць О. Роль сім'ї у процесі соціалізації обдарованих дітей / О. Івануць // Психолог. – 2009. – № 11-12. – С. 56-58.
5. Комаров К. Система роботи з обдарованими дітьми / К.Комаров // Психолог. – 2010. – № 8. – С. 8-13.
6. Ліпко А.В. Креативність як внутрішня перебудова до творчості / А.В Ліпко // Шкільний психолог. Усе для роботи. – 2015. – № 3. – С.2-4.
7. Мордюк Л. Творчий розвиток особистості учня / Л. Мордюк // Психолог. – 2015. – № 3. – С.4-6.
8. Обдарована молодь України: оцінка сучасного стану та поширення перспективного досвіду роботи з обдарованою молоддю в регіонах України / За ред. С.О. Терепищого. – ВМГО "Союз обдарованої молоді", 2008. – 156 с.
9. Пашнев Б.К Психодіагностика обдарованості. – Х.: Вид. група "Основа", 2007. – 128 с.
10. Пономарьова-Семенова Р.О. Теоретико-концептуальні підходи до проблеми обдарованості і креативності / Р.О Пономарьова-Семенова // Обдарована дитина. – 2002. – № 7. – С. 12.
11. Скрипченко О.В. Загальна психологія. – К. : Видавництво "Каравела", 2011. – 464 с.

12. Ткачук А. Стратегії навчання обдарованих дітей / А Ткачук // Психолог. – 2011. – № 34. – С.29-30.
13. Тупичка Н. Я – творча особистість / Н.Я Тупичка // Психолог. – 2008. – № 48. – С.13-19.
14. Янковчук М. М. Розвиток обдарованості: практичний досвід / М.М Янковчук // Обдарована дитина. – 2009. – № 5. – С.59-62.

Vonjanko T.

PSYCHOLOGY-PEDAGOGICAL ASPECTS OF CHILDREN'S GIFTING

This article deals with psychology-pedagogical aspects of children's gifting. It finds out the essence of conceptions: gifting, talent, genius as levels of development of a child. It turns attention to the creative gifting. Early discovering, studying is one of the main tasks of improving the system of education. It is analyzed the main modern attitudes to determined abilities as gifting, gifted children it is presented thinking according to difficulties or problems which are connected with diagnosis and development of gifting. It inserts that difficulty, many-sides of phenomenon of children's gifting make up the results of diagnostic certain child very conditional, that you have to count in practical work. Today the problem of education of gifted person become inalienable part of our life, urgent necessity of modern stage of developing humanity from which it depends the further development of our civilization. Potential gifting of a child according to different Kinds of activities peculiar to lots of children. It lines the importance of micro-social surrounding of a child for development his potential possibilities, and also it turns out certain conditions of his creative station as personality, who is (able) of changing to the best her life and the life of the county. During the work with such pupils it is important to avoid extremity, it is necessary to find the "gold" middle. The task of a teacher is to awake and educate an activity of a young person, her cognitive and creative need. It is accepted an attention to the necessity of discover and development of gifted child in a family, on the role of a teacher for forming personality of a gifted child. It is determined the features of a gifted teacher who will be able to cherish the gifted pupil. Talented teacher does not simple educate but especially form moral, free, independent peculiarity. You should not only teach but give fundamental systematical effective Knowledge. Reflection of creation of a teacher is a lever of creative development of his pupils. That's why the teachers take care of their creative potential, have not to forget about creative potential of their pupils. Here are the results of investigation of the level development of originality of thinking as of Kinds of creativity.

Key words: gifting, talent, genius, convergent thinking, divergent thinking, creative, gifted children.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2015